

Janus¹ Dante: Ortaçağın Aydınlığı Yeniçağın Karanlığı

ARMAĞAN ÖZTÜRK

“Tarihin mutlu sayfaları boş sayfalarıdır”
G. W. F Hegel

SUNUŞ

Siyasal fenomenin mahiyetine ilişkin tartışma bizi yüzeyselden derine ve her biri ayrı bir gerçeklik algısı yaratan tavır alma biçimleri aracılığıyla insan coğrafyasının farklı uzuvlarına götürür. Siyasal gerçekliğe realist bir yöntemi² şiar edinerek baktığımızda, “siyaset bilimi”, “siyaset teorisi” ve “siyaset felsefesi” gibi birbirinin üzerine inşa edilmiş üç katmanla karşılaşırız. Siyaset bilimi siyasetin görünür kurum ve kurallarını betimler. Siyasal sosyal olan içinde özerk kılmaya çalışır. Siyaset teorisi politik insanın kendi tercihleri üzerine düşünüşü ve dolayısıyla kendi gibi düşünmeyenleri “ötekileştirmesi”nin tarihini geçmişte yer edinmiş siyasal gelenekler bağlamında anlatır. Siyaset felsefesi ise siyasal düşünce ve teorinin uğraştığı kavram ve teorilerden kaynaklanan metodoloji ve haklılaştırmalar gibi genel sorunlara cevap arayan uğraştır. Ayrıca siyaset üç boyutlu bir nosyondur. “Estetik” bir tınıyı ifade eder siyasal olan. Sevgi ile nefret arasında gidip gelen ruhsal taşımayı, duygusallığı, duygudaşlığı. Aynı zamanda “drama”dır siyaset. Bazıları için bir “komedi”, bazıları içinse bir “trajedi”. Ama her halükârda “insanlık hikâyesi”ni anlatan tarihsel ve güncel bir zemin. Hiç şüphesiz ki “felsefe”dir

siyaset. Şeyler üzerine düşünme olarak “felsefe”, siyasetin üçüncü boyutu, bu fenomeni en başa, bizim birbiri üzerine bina edilmiş dereceler şeklinde betimlediğimiz siyasal katmanlara bağlar. Siyasetin aynı zamanda felsefe olması olgusu, siyasal davranışın yalnızca bencil kısa erimli çıkarlarla ilgili olmadığı, topluma ve insana dair etik politik kaygıların siyaseti önemli ölçüde şekillendirdiğini anlatır.

Siyasetin özüne ilişkin açıklamalar öğretici ya da fikir açıcı olmaktan çok işlevsel kaygılara hizmet etmek için bir araya getirilmiştir. *Janus Dante* makalesi, çalışmaya meşruluğunu veren yöntemi anlatan bir başlangıçla başlar. Deneme yatay ve dikey doğrultuda hazırlanmış bu iki adet üçlü sınıflandırmanın özel olarak belli bir kısmına dayalı olarak kodlanmıştır. Kısacası Dante üzerine siyasi ve edebi okuma, siyasetin “estetik” ve “drama” boyutlarına hitap eden bir siyaset felsefesi incelemesidir.

Yöntem konuyu betimleyen yanıtı aranan sorular künyesiyle daha bir ete kemiğe bürünecektir. Bu deneme 1) Ortaçağ ve erken Rönesans’ın siyasal sosyolojileri üzerinden aydınlık - karanlık karşıtlığını sorgular, 2) Dante’yi merkeze çekerek, dolayısıyla sınırları belli bir porte (kişi) üzerinden edebiyat - siyaset ilişkisine değinir. Bu değinme aynı zamanda siyasal kuramın ünlü kuramcıları dışında, başka yaratım sahaları içinde siyasal izler bulmak kaygısına da hizmet edecektir, 3) Dante soydaşı Machiavelli ile karşılaştırır. Güçlü yönetici isteğinin özel olarak İtalya, genel olarak evrenselde sebepleri sorgulanır. Böylesi bir sorgulamadan elde edilecek kazanç, mutlaklaşan iktidarın arkasındaki toplumsal rasyonelliğin açığa vurulmasıyla anlamlı hale gelecektir.

DANTE İKİ ÇAĞIN ARASINDA, DANTE ÇAĞLARIN ÇELİŞKİSİ

Dante; ozan, edebiyat kuramcısı, etikçi ve siyasal kuramcı sıfatlarını üzerinde taşıyan ve bu kabil sıfatlarla anılmanın getirdiği birikimi külliyatında kaynaştırabilmiş bir düşün adamıdır.³ Düşünce tarihindeki yeri Eliot’ın belirttiği gibi Shakespeare ile birlikte Batı edebiyatının iki önemli doruğundan biri olması şeklinde özetlenebilir.⁴ Onda hem benlik bilincini merkeze alan modern bir tını; hem de modernin getirdiği kaosa ve yıkıma, modern henüz cenin halindeyken karşı çıkan hümanist - ülkücü bakış birlikte vardır. Dante çelişkinin cazibesini kişiselleştirmiştir. Şiiri eski ile yeni arasında özerk bir gerçeklik alanına sahiptir. Böylesi bir gerçeklik tercüme edildiğinde Dante’nin Ortaçağ ile hümanizma arasındaki bölünmüşlüğü daha açık bir şekilde

görülür.⁵ Dante eskidir ve Ortaçağ'a aittir. İnsan davranışını yöneten kuralları Tanrı iradesine ya da bu görüşün yarı ussallaşmış biçiminde olduğu gibi Tanrı tarafından insan ruhuna aşılana doğal akla dayandıran geleneksel Hıristiyan düşüncesiyle uyumlu bir insan kardeşliği düşünür ve kötülük ile iyilik arasında gidip gelen geleneksel bir etik algılayışa sahiptir. *İlahi Komedya*'nın simgelerle örülmüş retoriği dinsel mitolojinin anlam çerçevesiyle iç içe geçmiş durumdadır. Dante yenidir ve Yeniçağ'a aittir. Dante edebiyatı Rönesans ve Aydınlanma'nın ekonomik/sosyal arka planıyla çelişmeyen,⁶ felsefi spekülasyonları temel alan, sosyal ve siyasal yapının yenilenmesini amaçlayan laik, modern bir kültürün öncülerindedir. Dante'de eski ile yeni yan yana ya da arka arkaya ilintileri değil, çoktan birbirleriyle iç içe geçmiş organizmacı bir durumu anlatır. Ozan eski ve yeni olduğu kadar, eski içinde yeni ve yeni içinde eskidir. Eski içinde yenidir. Latincenin hegemonyasına karşı başyapıtını İtalyanca yazmıştır. İtalyan dilinin kurucusu ve bu ulus için bir milliyetçilik simgesidir.⁷ Ayrıca erken ve geç Rönesans kesiti burjuva sınıfının sınıfsal siyasal özlemi güçlü yönetici isteminin ilk seslendiricilerinden biridir. Yeni içinde eskidir bir yönüyle de. Kapitalist toplumun yükselişinin yarattığı ahlaki aşınma ve insani dramdan rahatsız olan vicdanın sesidir Dante'nin sesi.⁸ Hem Machiavelli'yi Hobbes'u, hem de ütöpik tepkiyi More'u, La Boetie'yi, Campanella'yi içinde barındırır Dante'nin edebiyatı. Peki bu nasıl mümkün olmuştur?

Janus Dante, adının önündeki açıklayıcı sıfatı hak eder bir kişiliği anlatır edebiyatı aracılığıyla bizlere. Eski Çağ'ı Yeniçağ'a, skolastik insanı modern olana bağlayan bir tınıdır ondaki duyuş. O hem Ortaçağ'ın son ozanı, hem de Yeniçağ'ın ilk ozanıdır.⁹ Bu durum iki sebepten dolayı çok da şaşırtıcı görülmemelidir. Her şeyden önce Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki karşıtlık sanıldığı kadar keskin değildir. Ayrıca Rönesans ve sonrası zamanlar, aklın ve vicdanın aklayabileceği bir "aydınlığı", Ortaçağ'ın karanlığı karşısında temsil etmez. Dahası Ortaçağ'ın karanlığı kurgusu da, tarihin ideolojik okunuşu anlamında "kusurlu" bir okumadır. Her dönem kendi özgünlüğüne sahiptir.¹⁰ Dönemler arasında Comtecu bir altlık-üstlük tasarımına gitmek, hem zamanımızı geriye götürüp kendi-ben merkezimizi us yerine koymak, hem de "göreceliğin" sağladığı kavramsal zemini inkâr edip mekanik bir bilim mantığını devreye sokmak anlamına gelecektir. Kaldı ki değişim kopuş değildir hiçbir zaman. Her değişme, "değişme" ile "değişmeme" arasında bir aralığı yansıtır. Hegel'in deyişyle, "Her değişme hem sürekli, hem süreksiz

olup, geçmişi ileri doğru götürmekte, ama aynı zamanda yeni bir şey yaratmak için onunla ilişkilerini koparmaktadır.”¹¹ Ama bu kısa-buyurucu başlangıç yeterli değildir. Dönemin kişiliği ile düşünürün kişiliği simetrik bir şekilde kurgulanırsa, her ikisini de bağlayan ikili yapı/düşünsel devamlılık daha bir yerli yerine oturacaktır.

Dante'nin Kişiliği-Dönemin Kişiliği

Rönesans'a klasik bakış bir uykudan uyanma metaforunu merkeze alır. Uyanan, insanın yaratıcı ve iyi doğası olarak “akıl”dır.¹² Ergin olmayan durumdan çıkışın başlangıcıdır Rönesans. Özgürlüğün “bireyci” yaratımı ile zamanın ve mekânın algılanışındaki dinamik tınının bileşimidir karakterize edilen dönüşüm. Zaman ve mekân insanileşir ve özgürlük– kardeşlik gibi ontolojik kategoriler de. İnsanileşme “idealizm” temelli algı stiline “materyalist” bir başka stille yer değiştirmesi bağlamında, “dünyevileşme” gibi bir anlama da gelecektir.¹³ Bir ekonomik-sosyal bağlam olarak Rönesans Neolitik çağdan beri insanlığın gördüğü en büyük değişimin ilk bölümüdür. Demek ki, değişen sadece düşünce değil, aynı zamanda düşünen insanın sosyal kozasıdır. Siyasette de benzeri bir farklılaşma göze çarpar. Kapitalist ahlak, laiklik ve ulus devletin yükselen değer olduğu siyasal coğrafya da, “krallık”, “papalık” ve “imparatorluk” gibi üç başat siyasal aktörden son ikisi, ilki lehine güç kaybetmiş, feodal anomi yerini siyasal uzayda bir düzenliliğe bırakmıştır.

Aynı karanlık yüzü ise büsbütün farklı bir panorama koyar önümüze. Ortaçağ'ı kapatan modern çağlar insanı hem bölmüş hem de birleştirmiştir.¹⁴ Bireyin ortaya çıktığına şüphe yoktur. Ama bu birey sonradan aydınlanmanın kutsadığı gibi bir yarı tanrı olmaktan çok, kolsuz ve bacaksız doğmuş ve dolayısıyla hiçbir zaman özgür olamamış (olamayacak) zavallı bir sakattır. Reform-Rönesans ikilisi insanı Tanrı'nın kulu olmaktan çıkarmış ama hükümdarın kulu haline getirmiştir.¹⁵ Devlet ahlakın dışına çıkma izniyle birlikte “Leviathan”laşmanın meşru zeminine de kavuşmuştur. Modern çağları başlatan tinsel yenilenme Katolik öğretilerden daha çok hümanizmaya aykırı gibidir. İncil kaynaklı bireysel otoritarizm ahlaki standartları zayıflatmış, sanat-bilim kokan Roma'nın karşısına, cehennemi dünyada kuran Calvin'in Cenevresini dikmiştir. Yaratılan “kilise” motifi ise açıkça sahtekârlık kokar. Katolik kilisesi yeni değerlere çok uzak olmadığı gibi, eski değerlerin de en yılmaz savunucusu değildir.¹⁶ Kilisenin gerçeklik karşısındaki tutumu sanıldığı aksine son derece pragmatiktir. Tüm bunların da ötesinde feodal

dinginliğin “kan kokan” bir sosyal hareketlilik ile yer değiştirmesi, kapitalizmin lonca düzenini (korporatif düzeni) yıkması sonucu ortaya çıkan dehşet boyutlarına varan “sömürü”, “yoksulluk” ve “sınıf savaşı” olguları, kralların, kilisenin, imparatorun, burjuvazinin, köylülerin, işçilerin, Katoliklerin, Protestanların ve ayrıca kendi hesabına her bir milletin oyuncu olduğu “herkesin herkesle savaşı” oyununu başlatmıştır. Peş peşe okunan bu iki paragraf geldiğimiz nokta itibarıyla bizi bir ara yargıya ulaştırır: Yeniçağ umulduğu kadar iyi değildir, Ortaçağ da sanıldığı kadar kötü.¹⁷

Ortaçağ ve Yeniçağ’ın olumlu ve olumsuz yönleri “Kuzey İtalya” ve “Floransa” gibi iki tane huni aracılığıyla Dante’ye akar, çelişkiler ozanın kişiliğinde billurlaşır. Dönemin İtalyası kangrenleşen hizip çekişmeleri ve iç savaşlarla kavrumakta; “barış” yokluğu nedeniyle siyasal beklentilerin odağına oturmaktadır. Erken Rönesans-geç Ortaçağ’ın “kapitalizm” başkenti Floransa’da bu genel tespitin dışında bir siyasal geçekliğe sahip değildir.¹⁸ Dante’nin siyasal kişiliği böylesi bir kaostan temel eğilimlerini kotarmıştır. Ülkedeki iç savaş ona önce sezgisel, ardından da bilinçli olarak bir “güçlü yönetici” özlemi şeklinde yansımıştır.¹⁹ Bu bakımdan Dante, erken Rönesans’ın erken Machiavelli’si gibidir. Dante ve Machiavelli’nin her ikisi de Floransalı, burjuva kökenli, iktidar değişikliği ile hayatı değişen kamu görevlileridir. Cumhuriyetçi erdemlere dayalı laik bir barış siyasası ile bu amacı mümkün kılacak güçlü tek yönetici kurgusu yine her ikisinde de ortaktır. Ayrıca dine araçsal bakış,²⁰ siyasetin tinsel dünya değerleri karşısındaki özerkliği, Roma’nın bir model olarak ülküselleştirilmesi²¹ ve son olarak da cüretkâr insan anlayışı²² Floransalı ozanı Floransalı düşünürüne bağlar. Tabii Dante Machiavelli’den farklı ve fazla olarak güçlü bir edebi-entelektüel kimliğe ve birikime sahiptir. Dante edebiyatı aracılığıyla eski Yunan felsefesi (özellikle Aristoteles ve Platon), Latin kültürü, Hıristiyan teolojisi, mitolojisi ve Ortaçağ skolastisizminden (İbni Sina, İbni Rüşd) etkilenmiş bu kültürlerin mirasını kendine özel bir üslupla harmanlamıştır. Machiavelli ise benzersiz laik meşruluk anlayışı, ben-merkezci ahlak nosyonu ve devletçi eylem pratiğiyle atası soydaşından ayrılır.

— Machiavelli-Dante karşılaştırması, kendine özgü bir karşılaştırma olmanın ötesinde düşünsel - kavramsal zemini sağlamlaştıran sonuçlar doğuracaktır. Dante’nin siyasi görüşleri edebi kişiliğinin gölgesinde kalmıştır. Dante’nin siyaset felsefesine ilişkin düşüncelerine doğrudan yer veren ve bunları irdeleme konusu yapan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu nedenle, ozanın siyasal kuram içindeki yerini kendisine konu alan her çalışma, bu bağlamdaki

veri eksikliğini kabullenmek zorundadır.²³ Böylesi bir zorunluluk bizi başka yöntemler aramaya iter. Dante'yi (siyasette az bilinen bir kişiliği), Machiavel- li (siyasal kuramının en büyük yaratıcılarından biriyle)²⁴ karşılaştırmak, bilinmeyi bilene benzerliği sayesinde açıklamak gibi sonuçlarına güvenilir bir bağlam yaratacaktır. Kaldı ki iki düşünür de benzer bir konumda, aynı siyasal soruna benzer yanıtlar vermişlerdir. Machiavelli'nin formülü soydaş atasına göre daha özgün ve gerçekçidir.²⁵ Buradaki "gerçekçilik" ifadesi hem Dante'nin çağını okuyamadığına yönelik bir yakınmayı; hem de erken Rönesans ile Rönesans arasındaki duyuş farkını ortaya koyar. Kaldı ki bu kabil bir "farka" dayanarak, Yeniçağdaki karanlığın Ortaçağ aydınlığından ayrıldığı noktalar ve belki de "değişerek" yitirdiklerimiz sorgulanmış olacaktır.

DANTE, MONARŞİNİN HİZMETİNDE

Evrensellik

Monarşi Üzerine adlı eserin siyasal insan ve siyasal toplum üzerine kabul- leri Aristoteles ve Platon'un kabullerinin bire bir kopyası durumundadır. Özellikle Aristoteles etkisi belirgindir. Tabii bu sonuç, çalışma üzerine yapıla- cak diğer tespitlerle uyumludur. Ozanın bir ayağı Ortaçağ'dadır. Ortaçağ'ın hegemonik dili skolastizm, teolojinin sosyolojiye dönüşmesi bağlamında *Mo- narşi Üzerine*'nin de dili olmuştur. Aristoteles'in belirgin ağırlığı devrin siya- sal kavgasındaki mantık çarpışmaları açısından da olumludur. Krallık savu- nularını Kilise öğretisinin entelektüel üstünlüğünü dengeleyebilmek adına iki öğeye, (Roma hukuku ve Aristoteles metafiziğine) başvurmuşlardır. Roma hukuku "kamusal alan" ve "kamusal güç" gibi kavramlar aracılığıyla tekçi si- yasal iktidarı destekliyor ve feodaliteyi hukuksal dayanaklardan yoksun bira- kıyordu. Ayrıca "Pax Romana" ideali ile ozanın (Dante'nin) monarşi barış eşitliği arasındaki kavramsal bağ birbirini tamamlar niteliktedir. Devleti do- ğal ve kendine yetkin bir ahlaksal-siyasal varlık olarak tanımlayan, akıl ile inancı ayıran ve dünyada yaşamak için akli yeterli gören Aristoteles felsefesi kilise öğretisiyle çatışmaktadır. Erken Rönesans - geç Ortaçağ tarihsel kesitinde Roma'ya ve Aristoteles'e yaslanmak monarşi savunusu ile somutlaşan siyasal kaygıyı anlatır. Ancak Dante'yi bu işaretler dünyası içinde farklı kılan onun "monarşiyi" değil, "evrensel monarşiyi" savunması gerçeğidir. Ozanın monarşi savunması "evrensel monarşi" konusunda tarihin bilinen ilk tanıtla- masıdır.²⁶ Evrensel monarşi tamlamasında yan yana gelen kelimeler ozanın

çağlar arasında bölünmüş kişiliğini bir kez daha ortaya koyar. Aralarında kan uyuşmazlığı olan bu iki ifadeden ilki “evrensel” aslen Ortaçağ’a ait Hıristiyanca bir tutumu ifade eder; monarşi ise Yeniçağ’ın yükselen değeridir. Ozan Rönesans’ın gerisinde bırakan bu ikiciliğidir. O, denklemine Yeniçağ’a ait yerelselliği (ulus devlet-krallık) almamış, Ortaçağ’a ait bir evrenselliği (Roma (Kutsal Roma - German İmparatorluğu)) benimsemeyi yeğlemiştir.²⁷ Yerelciliğin nesnel siyasal ifade ettiği bir çağda evrenselci duruşu onu yitirilmiş bir davanın savunucusu haline getirmiştir. Ama Dante’yi ölümsüz kılan biraz da bu evrenselci tınısıdır. Dante bütün varlıklar ve bütün insanlar üzerinde hâkim olan kişiyi otorite olarak tanımak eğilimindedir. Çünkü evrensel olmayan akılcı değildir ona göre, evrensel olamayan yerel ve dolayısıyla bencildir. Evrenselciliğin karşılığı ve karşıtı doğal olarak bölücülüktür. İnsanın tinsel ve tanrısal bütünlüğünü bölmek kötülüktür. Bölündükçe yabancılaşır, yabancılaştıkça kendi iyi doğamızı yitiririz. Olabilecek durumların en iyisi ideal bağlamda en iyiyi elde etmektir. Bu en iyi de “evrensel barış”, ve “evrensel adaletin” özneleşmiş biçimi “evrensel monark”tır.²⁸

Evrensel Yönetici, Barış, Adalet

Ozanın *Monarşi Üzerine* adlı eseri *İlahi Komedya*’nın gölgesinde kalmıştır asırlar boyu. Bu sonuç bir ölçüde monarşi savunmasının VII. Heinrich’in yükselişi ve düşüşü bağlamında sınırlı bir evrene hitap etmesi, o dönemin kendine özgün siyasal kaygılarını aşırı ölçüde ön plana çıkarması gerçeği ile ilgilidir. Gerçekten de monarşi metni İtalya’da siyasal birliğin gerçekleşmesini engelleyen ve iç savaşın uzamasını eylemleriyle garantileyen Papalığa karşı derin bir nefretin Kutsal Roma-German’ın tekrar canlanması ihtimaline dönük beklentilerle kesiştiği bir tarihselliği ifade eder.²⁹ Bir propaganda eseridir *Monarşi Üzerine*. Ancak bu yorum belli bir ihtiyat payı ile değerlendirilmelidir. Yerelci bağlamları ön plana çıkararak güncel zemininde söyleşmek bir sebep olarak tek başına nitelikli siyaset felsefesi yapmaya engel değildir. Kaldı ki Dante’nin monarşisi evrenselliğe yaptığı atıf ve devletin din dışı özünü tanıtlamadaki ısrarı ile siyaset felsefesi metinleri içinde ayrıcalıklı bir özgünlüğe sahiptir.³⁰ Sonucu açıklamaya yönelik diğer iki ihtimal ise daha gerçekçi görünür. Bunlardan ilki doğrudan Dante’nin ve *İlahi Komedya*’nın kişiliği ile ilintilidir. Dante öncelikle bir ozandır. Künyesinin ilk satırları tartışmasız bir şekilde “edebiyata” ayrılmıştır. Ayrıca *İlahi Komedya* kavramsal derinliği ve anlamsal zenginliğiyle albenisi yüksek bir deseni niteliğindedir. “Part-time”

düşünür Dante'nin değil de, "full-time" ozan Dante'nin ön plana çıkması bu bakımdan olağandır. Ancak konumuz bağlamında "Ortaçağ" odaklı ötekileştirme, daha açık bir dille Ortaçağ'ın karanlık etiketiyle simgeleştirilmesi sorunsalı, düşünür Dante'nin yok olup gitmesini, ama yalnızca ozan Dante'nin sonraki kuşaklara aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Nasıl "modern" kavramı ilk defa kullanıldığında Hıristiyan yeninin pagan eskiye karşı meşrulaştırılmasını sağlamışsa, ikinci defa kullanıldığında da ironik bir şekilde, Yeniçağların yenisinin Ortaçağ eskisine karşı meşrulaştırılmasını sağlamıştır.³¹ Öyleyse modern, tarihin okunmasında iyiyi kötüden ayıran ideolojik bir ayrıca karşılık gelir. İşte düşünür Dante'nin talihsizliği de bu "ikinci modern"ın dışında bir uzaya ait olması gerçeğiyle ilgilidir. Edebiyatın nispeten tarafsız bir saha olması ve siyaset kaynaklı yakıştırmalara karşı göreceli özerkliği ozan Dante'nin yaşaması sağlamıştır. Düşünür Dante ise unutulup gitmiştir.

Monarşi betimlemesi bir ucu adalet diğer ucu barış olan bir siyasal-anlamsal skala üzerinde "krallık otoritesi papalığa bağlı mı kalmalı, bağımsız mı olmalı" sorununa ışık tutmaya çalışır. Daha özlü bir tarifile Dante edebiyatı, "monarşinin dünyanın barış ve adalet içinde yaşamasına yapısal siyasa olarak katkısı", "monarşinin Roma halkının meşru hakkı olup olmadığı ve özelinde evrensellik tartışmasının Roma örneğinde sonuca bağlanıp bağlanamayacağı", ile "krallık yetkesinin nereden ve nasıl kaynaklandığı" sorunlarıyla hesaplaşır.³² Bu hesaplaşma, "evrensel yönetimin barışa ve adalete katkısı", "Roma gerçeği ve bu gerçeğin vârislerinin tarihsel meşruluğu" ve "laik yönetim" bağlamlarına yönelik kaygı, özlem ve beklentileri özetler. Monarşi defterinden üç tane temel nitelikte önerme çıkarılabilir. "Ancak evrensel bir monark daha küçük güçler arasında adaleti tarafsızlıkla koruyabilir. (1) Tanrısal güç, böyle bir rol için biçilmiş kurumun Roma İmparatorluğu olduğunu özel işaretleri aracılığıyla bildirmiştir. (2) İmparatorun otoritesi, kilisenin uzun süredir ileri sürdüğü ve Boniface'nın yeniden dayatmış olduğu gibi kilise otoritesinden dolayınlanmış ve ona bağımlı değil, doğrudan Tanrı'dan gelen bir otoritedir. (3)"³³

Dante'nin "evrensel barışı evrensel yönetici sağlar" önermesi siyasal ontolojiden kotarılmış, ama devrin siyasal günceliyle de önemli ölçüde örtüşen bir iddiadır. Güncelin edebiyatına etkisi özellikle "sebepler"ın formüle edildiği bölümlerde belirgindir. Düşünüre göre İtalya'daki karışıklığın başlıca kaynağı "feodalite" ve "papalık"tır.³⁴ Feodal kaos kilisece kışkırtılır. Dahası orta sınıfın papalığa verdiği destek, bu sınıfın benlik çıkarı açısından isten-

meyen sonuçlar doğurur. Onun için savaş-barış karşıtlığı ile papalık-imparatorluk karşıtlığı birbirlerinin yerine tercüme edilebilecek niteliktedir.³⁵ Ozan yargılarını skolastik bir yöntemle antik Yunan'dan devşirdiği toplum felsefesiyle destekler.

Dante'ye göre eşitsizlik doğaldır. Adalet ise eşitliğin ölçülülük aracılığıyla disiplin altına alınması ve uyum üzerinden "barış"ın sağlanması olanağın ibarettir. Toplumun ardındaki erek barıştır. Toplumsal yaşantı zorunlu olarak barışı gerektirir. Ancak bu gereklilik ontolojik bir olanakla gerçek haline gelebilir. Varoluş gücün düzenliliğidir. Barış içinde varolmak güçlü olmayı gerektirir. Diğer güçler karşısında baskın üstün bir güç olmalıdır ki, insanlık düzenliliğe ulaşsın.³⁶ Barış en kısa anlatımla, iyiliğe adanmış gücün, kötülükçü güçler karşısındaki kararlılığını ifade eder. İyilikçi güç kötü- lükçü güçten daha güçlü olduğu müddetçe barış ve düzen sağlanmış olur.

Evrensel monarşi tanıtılması ile barış ülküsü arasında kurulan bağlantılarda gizli açık bir şekilde "bir" olanı kutsayan teolojik dil ağır basar. İyilik birden kötülük çokluktan kaynaklanır Dante'ye göre. Ortak bir erek sayesinde ancak çokluk teklife iner ve insanlık ideal durumuna kavuşur. İnsanlığın idealine yaklaşması süreci aynı zamanda bireyin mutluluğa, devletin barışa yaklaşmasıdır. Devlet üyelerinin ortak erek altında toplanabilmesi için tek bir kişinin yönetmesi gerekir. En iyi birlik, insanlığın bir bütün olarak "bir"de toplanmasıdır. Böylelikle gökteki düzenin bir benzeri yerde kurulur. Zaten insan için en iyi olan Tanrı'ya benzemektir. *Bir'e* öykünmek insanın kendi eksikliğini Tanrı'ya benzeyerek aşması anlamına gelecektir. Yönetici tek kişi olursa ancak yeterince güçlü olur. Güç adaleti, adalet düzeni, düzen ise barışı getirecektir.³⁷

Bu tanıtılma barışı huzura eşit gören, ancak adaleti eşitliğe eşit görmeyen ikircikli bir özün siyasetini özetler. Böylesi bir argümanlaştırma ne Ortaçağ'a ne de Yeniçağ'a özgüdür. Tarihin felsefesi bağlamında, bütün çağlar boyu "egemen" bakışın hassasiyetleri ve rezervlerini koruyan bir tınının izlerini yansıtır. Toplumun savaş çağından imparator aracılığıyla kurtarılması ve kurtarıcının ülküselleşmiş savunması aslen Ortaçağcıdır; ancak anarşi ve mutlak monarşinin idealize olmuş siyasal olanaklar olarak tanıtılıp, bu tanıtımdan mutlak iktidar için onaylayıcı bir sonuç çıkarılması yeni çağlara aittir.

Evrensel Yönetim, Roma

Tarihin ideolojik okunması bağlamında Roma savunması pratik kaygıları ifade eder. Daha önce de belirtildiği üzere Roma, devletçi özü sebebiyle

krallık savunucuları ya da en azından Dante örneği göz önüne alındığında papalık karşıtları için,³⁸ papalığın reel politik üstünlüğü ile papalığı savunan teorilerinin entelektüel üstünlüğünü dengeleyecek bir tarihsel dayanak noktası durumundadır. Ayrıca özel olarak Roma-papalık ilişkisi, böyle bir ilişki de, Romanın papalığa üstünlüğü ve papalığın ikincilliği açısından üzerinde durulması gereken bir öneme sahiptir. Çünkü Dante'nin kuramında evrensel barışı sağlama görevini üzerine alan "imparator" Roma'nın mirasçısıdır. Dahası papalık kuramsal olarak dünyevi iktidar üzerindeki egemenliğini bir bağışa dayandırmakta³⁹ ve krallıkların yerelliği karşısında Roma'nın evrenselliği, Roma'nın kendini simgelemektedir. Roma'nın yegâne meşru vârisçisinin imparator (Kutsal Roma - German İmparatoru) olduğunu kanıtlama derdindeki Dante, Polybios'çu bir hırsıyla, Roma'yı uygarlığa, barışa ve adalete eşit görür. Bu anlamlı tercih tarihin en büyük köleci ve emperyalist siyasasının felsefe aracılığıyla aklanması anlamına da gelecektir.

Sonuçta denilebilir ki Dante'nin Roma savunmasında, evrensel monarşinin gerekliliği savına tarihsel destek sağlamak ve kurulmasını istediği evrensel monarşiyi Roma'nın mirasçısı olarak kutsamak gibi ikili bir gizli gündem belirgin bir şekilde ön plandadır. Düşünür Dante Tanrı'nın doğayı güce ve yeteneğe göre hiyerarşi içinde düzenlediğini; bundan dolayı bazı halkların diğerlerini yönetmesinin doğal ve gerekli olduğunu düşünür. Girdikleri savaşlardan hep yeniyile çıkmaları göstermiştir ki, Roma Tanrı'nın insanları yönetmek için seçtiği halktır. Roma, fetihleriyle bu amacın gereğini yerine getirir, bütün insanlığı ortak bir iyide birleştirir.⁴⁰

Evrensel Yönetim, Laiklik

Ortaçağ kapanırken iki temel tartışma eksenini siyasal düşüncenin odağında daydı. Bunlar sırasıyla, "kilisenin malları ve mal-mülk edinmenin Hıristiyanca değerleriyle uyumu" sorunu ve "dünyevi-manevi iktidarlar arası sınır, yetki ve görev paylaşımı" sorunudur.⁴¹ Dante ilk mesele hakkındaki görüşlerini dolaylı bir dille, simgelere başvurarak *İlahi Komedya*'da, ikinci mesele hakkındaki görüşlerini ise, daha açık bir anlatımla *Monarşi Üzerine* adlı eserinde açıklamıştır. Ozan kilisenin mal-mülk edinmesi olgusunu siyasal kaygıları ikincilleştirerek etik bir zeminde çözümlenmiştir. Ona göre din adamlarının (özellikle de yüksek rütbeli din adamlarının) zenginleşmesi ve bir kurum olarak kilisenin varsıl bir konuma yükselmesi, skolastik ahlakın özü olan İsa kardeşlik-yoksulluk öğretisiyle, "açgözlülük", "cimrilik", "hilekârlık" sorunla-

rı açısından ayrıca klasik erdem anlayışıyla bağdaşmamaktadır. *İlahi Komedya*'da cehennemın en derin katları boğazına kadar ateşe boğulmuş papalara, piskoposlara ayrılmıştır.⁴² Demek ki düşünür, "ölçülülük" ahlakından uzaklaşan dini ve tabii ki din adamlarını ahlak temelinde ötekileştirmekten kaçınmaz. Ayrıca kavramlaştırmasını Parisli Jean'da olduğu üzere kilise mallarının vergilendirilmesi gibi güncel temalarla da bölmez. Ondaki kilise karşıtlığı Augustinus'un *Tanrı Devleti*'nden iyice uzaklaşan var olan kiliseye, var olması gereken kilisenin yanıtı gibidir. Skolastizmi yorumlama biçimi ise tüm bu edebiyatın doğal sonucu olarak son derece hümanisttir. İnsanı Tanrı'nın yüceliğinin dünyadaki yegâne temsilcisi ve en büyük değer sayar Dante.⁴³

Ozanın devlet ile dinin siyasi birlikteliği konusundaki tutumu bir önceki tartışmanın aksine belirgin ölçüde dünyevidir. Papalık karşıtlarının güncel kanıtlarını izler Dante. Papalık karşısında dünyevi iktidar özerk olmalıdır ona göre.⁴⁴ Bu önerme aynı anda iki kritik mesajı birlikte ifade eder: "Papalık dünyevi iktidara sahip olmamalıdır." ve "papalık dünyevi güçleri engellemelidir."⁴⁵ Kilise dışında olup, bilgisi-görgüsü yardımıyla kiliseyi kapsamlı bir yargılamaya tabi tutar ozan. Bu yargılamanın sonunda zihninde beliren çözüm, her biri kendi korunaklı alanında iktidar "evrensel laik monarşi" ve "evrensel kilisedir". İnsanlığın iki bacağı vardır ona göre. Doğal ve sağlıklı olan iktidarın düalizmidir. Hem aslında ikici yapı sadece görüntüdedir. Evrensel kilise ile evrensel monarşi Tanrı'nın bütünlüğünde tekliğe dönüşür. Dünyevi yaşamda mutluluğun ereği imparator, ebedi yaşamda mutluluğun ereği papadır. Her biri Tanrı'nın bir yarısı olan papa ve imparator, insanlığın iki babasıdır. Görüldüğü üzere düzenici kozmolojisi ile tanrıci teolojinin karışımı olan kilise öğretisine ilke düzeyinde karşı değildir ozan.⁴⁶ Karşı olduğu şey iki iktidar arasındaki işlevsel farklılaşmanın papalık tarafından ihlal edilmesidir. Papanın imparatora karşı manevi bir üstünlüğü vardır. Ama bu üstünlük maddi konulara müdahale edilmesinin yolunu açacak şekilde kapsamlı bir ayrıcalığa dönüşmez.⁴⁷ Dine işlevsel bakışı sadece tanrısal bütünlüğü korumak kaygısının hizmetinde değildir. O ayrıca sağlam bir devlet düzeninin, dinin iyiliği telkin eden koruyucu katkısıyla gerçekleşebileceğini savlar. Tabii bu sav da birtakım sınırlar özelinde sonuç doğurur. İmparatorluk kiliseden daha eski olduğundan, imparatorluğun nedeni/kaynağı kilise olarak görülemez. Dolayısıyla imparator otoritesi açısından kiliseye hiçbir şey borçlu değildir. Dinin düzene katkısı görelî ve imparator onayına bağlı olduğu için koşulludur. Din düzenin devamlılığına katkıda bu-

lunur; ama din olmasa da imparator tek başına barışı ve adaleti garanti edebilecektir.⁴⁸ Sonuç olarak denilebilir ki, Dante edebiyatı bir “öze dönüş” felsefesidir. Devletin özünü laik evrensellik, dinin özünü ise erdemli evrensellik olarak tanımlar. Gerçek barış ve adalet çağı ise bu iki evrensel tek bir düzene dönüştüğü zaman başlayacaktır.

ORTAÇAĞIN AYDINLIĞI, RASYONELLİK TARTIŞMASI VE SONUÇ YERİNE

Ortaçağ aydınlığı mefhumu (Ortaçağ’ın zenginliği, entelektüel birikimi, insani gelişmişliği vb. şeyler) hakkında konuşmak birbirini tamamlar iki yöntemsel olanağın devreye sokulmasıyla mümkün olabilir. Burada bizim yaptığımız üzere bir düşünür ya da düşünce geleneği açısından panoramayı betimlemek ve karşıtlıkları çözümlmek, takip edilebilecek ilk yoldur. Ayrıca çıkarları yürütmenin anlamlandırma ve gerçekleştirme sistemi olarak akıl yürütme (rasyonalizm) türleri üzerine bir çözümleme yapılabilir. Çünkü zamansal bir skala içinde ele alındığında Batı düşünce geleneği, düşünürler ya da düşünceler yığımindan çok değişen siyasal sosyolojiye paralel değişen aklileştirme stillerinin toplamıdır. En önce Batı düşünce geleneğine siyasal insanı kendine şiar edinmiş, cumhuriyetçi iyilikçi tınıyı genelleştirme amacıyla, adaleti akıl temelinde ülküselleştiren ve en rafine şekilde Platon-Aristoteles tarafından dillendirilen erdem odaklı bir algılama biçimi egemen olmuştur. Bunu “inancı” kılavuzlaştıran, merhamet temelli ve dünyanın zorunlu çilesi ile mekânın-zamanın ontolojik geçiciliği gibi metafizik temalara odaklanmış bir diğer rasyonellik stili izlemiştir. En yetkin haline St. Augustinus ve St.Thomas gibi filozofların teolojileri içinde kavuşan bu rasyonellik anlayışı, Tanrı’yı sadece bir yaratıcı form olarak değil, aynı zamanda bir yönetici form olarak ele alır. Ortaçağ aklının iki özelliği onun yerini alan kavramlaştırma biçimlerine özünü vermiştir. Bu özelliklerden ilki salt aklın kendi devinimi içinde zorunlu olarak “olması gereken”i arayacağı yönündeki yargıdır. Akıl en ideal biçiminde ideal olanı düşler. Böylesi bir anlayış, bir yanda eşitsizliklere karşı duyarlı, tıpkı Ortaçağ’daki gibi cenneti ve kurtuluşu arayan, ancak Ortaçağ’ın aksine dünyayı zorunlu olarak cehennem gibi görmeyen, bir yüzü mutluluk ve iyilik, diğer yüzü mutlak totalitarizm olan ütopyacı geleneği yaratmıştır.⁴⁹ İkinci özellik ise Tanrı-insan ilişkisi bağlamında insanı araçsallaştıran bağlamdır. Araçsal akıl tanrısal aklın yerini alan, dünyayı mekanikleştirerek Tanrı’yı rasyonelleştiren⁵⁰ (onu yöne-

tici form olmaktan çıkararak) bir kurguya karşılık gelir. İğdiş edilen Tanrı'nın yerini eşitsizliğin verili koşullarında ahlak ile siyaseti birbirinden ayıran ve ekonomiyi insan çabasının merkezine çeken bir anlayış almıştır. Siyasette Machiavelli ve Hobbes, bilim kuramında ve felsefede Bacon ve Descartes tarafından şekillendirilen ve Ortaçağ rasyonelliğini yeren bu betimleme, aynı zamanda Ortaçağ'ı ötekileştiren, onu "karanlığa" özdeş kılan paradigmanın da kimyasını ele verir. Demek ki Ortaçağ'a karanlık etiketi yakıştırılması sorunu aslında, bir rasyonellik bağlamından diğer rasyonellik bağlamının nasıl görüldüğü sorunudur. Yeniçağ akli Ortaçağ'ı ötekileştirmiştir. Benzeri bir durumun izleri Ortaçağ aklının ilkçağlara bakışında da sezilebilir. Ortaçağ'a göre de, çok tanrılı, pagan erdem anlayışı ve Tanrı'ya karşı küstah akılcı anlayışının şeytanca kesimi olarak ilkçağ karanlıklar içindedir.

Betimlenen bağlam dikkate alındığında Dante, bu çarpışan akılların her birine karşı kendi özerkliğini koruyabilecek bir duruş içindedir. Onda özgün olan, sanata dair estetik akli, felsefe ve bilimdeki aklileştirmelerin panzehiri niyetine kullanabilmesindeki başarıdır. Onun için insanlık, "Dağın (dünyanın) içinde dimdik durur bir yaşlı (insanlar, insanlığın yaşlanması), Dimyat'a (doğuya) dönüktür sırtı, Roma'ya (batıya) bakar, aynaya (gerçeğin yansması) bakar gibi"⁵¹ şeklinde özetlenebilecek ve geçiciliklerden özerk bir evrensel duyuş ve hareketi temsil eder. Dante'de biz, özel olarak belli bir çağ değil, ama genel olarak bütün çağlarda var olan insanın aydınlık ile karanlık arasındaki diyalektik çelişkinin bir özetini buluruz. O, Ortaçağ'ın aydınlığıdır ve Yeniçağ'ın karanlığı.

Kaynakça

- Ağaoğulları Mehmet Ali - Köker Levent, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, Ankara: İmge Yayınları, 1997.
- Akal, Cemal Bali, *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul: Afa Yayınları, 1990.
- Alighieri, Dante, *İlahi Komedi*, Çev: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1988.
- Alighieri, Dante, *Yeni Hayat*, Çev: Işıl Saatçioğlu, İstanbul: YKY Yayınları, 1995.
- Alighieri, Dante, *De La Monarchie*, Paris: Librairie Felix Alcan, 1973.*****
- Bacon, Francis, *Yeni Atlantis*, Çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Bordro Siyah Yayınları, 2004.
- Ben-Amittay, Jacob, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Levent Köker, Ankara: İmge Yayınları, 1983.
- Bezel, Nail, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, İstanbul: Say Yayınları, 1984.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları, 1983.

Brinton, Crane, Christopher, John B, Wolff, Robert Lee, *1453'den Bugüne Dünya Tarihi ve Çağ-
daş Uygarlık*, Çev: Mete Tuncay, İstanbul: Cem Yayınları, 1982.

Büyük Larousse, İstanbul: Milliyet Yayınları, Cilt 12, 1992..

Cevzici, Ahmet, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Yayınları., 2001

Cevzici, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Cornell, Tim, ve Matthews John, *Roma Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

Devie, Mark, "*Dante Alighieri*", Blackwell'in Siyasal Düşünceler Ansiklopedisi, (Der.) David Mil-
ler, Ankara: Ümit Yayınları, 1994.

Descartes, Rene, *Usu Doğru Yönetmek ve Gerçeği Bilimde Aramak İçin Yöntem Üzerine*, Çev:
Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1997.

Diñçkol, Bihterin, "*Seküler Düşüncenin İlklerinden Dante*", Prof.Dr.Nuri Çelik'e Armağan, Cilt 1,
İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2001.

Goldmann, Lucien, *Aydınlanma Felsefesi*, Çev: Emre Arslan, Ankara: Doruk Yayınları, 1999.

Göze, Ayferi., *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları, 1986.

Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1986.

Keat, Russel ve URRY John, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev: Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Yayın-
ları, 1994.

Koenigsbeger, H. G., *Early Modern Europe 1500-1789*, Essex: Longman Group UK Limited,
1987.

Korkmaz, Ömer, "*Dante Alighieri, Yaşamı ve Eserleri*", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi 3, No.2, (2001).

Kuray, Gülbende, *İtalyan Şiir Antolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Matthew, Donald, *Ortaçağ Avrupası*, İletişim Atlaslı Dünya Uygarlıklar Ansiklopedisi, Cilt 6,
Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınları, 1988.

Miller, F. Eugene, "*Leo Strauss: Siyaset Felsefesinin Yeniden Canlanması*", *Çağdaş Siyaset Felsefe-
cileri*, (Der.), A. D. Crespiñny ve K. R. Minogue, İstanbul: Remzi Yayınları, 1984.

Nisbet, Robert, *History of the Idea of Progress*, London: Heinemann, 1980.

Öncel, Süheyla, *İtalyan Edebiyat Tarihi Cilt 1*(Başlangıç Döneminden Aydınlanma Çağına Ka-
dar), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.

Özlem, Doğan, "*Tarihselci Bilim Felsefesi*", *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: An-
kara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No:91, 1984.

Plamenatz, John, "*A Critical Examination of Some Important Social and Political Theorists
from Machiavelli*", *Man and Society*, Essex, Longman Group Ltd, 1984.

Russell, B., *Batı Felsefe Tarihi*, Çev: Muammer Sencer, İstanbul: Say Yayınları, 1983.

Saatçioğlu, Işıl, "*Önsöz*", Dante Alighieri, Çev: Işıl Saatçioğlu, İstanbul: YKY Yayınları, 1995.

Sabine, George, *Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Ozan Ozankaya, Ankara: Gündoğan
Yayınları, 1991.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Ankara: İmge Yayınları, 1994.

Smith, P., *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev: Serpil Çağlayan, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001.

Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, Cilt 2, Ortaçağ*, İstanbul: Adam Yayınları, 1990.

Teksoy, Rekin, *İlahi Komedyâ, Önsöz*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1998.

Timuçin, Afşar, *Düşünce Tarihi*, İstanbul: BDS Yayınları, 1992.

West, David, *Kuta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev: Ahmet Cevzici, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.

Notlar

- 1 Bu deneme Dante'yi tamlayan Janus'u iki anlamda kullanır. (Janus: Kubbeli ya da kemer biçiminde kapı. Bkz. *Büyük Larousse*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992), Cilt 12, s. 6052-6053.) (Janus: Bir yüzü geçmişe bir yüzü geleceğe bakan Roma tanrısı. Bkz. Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev: Cenk Saraçoğlu, (İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2004, Önsöz.) Her iki anlamda da-hem bir kapı hem de iki yüzlü bir tanrı olarak-ozana yönelik betimleyici ilgiyi meteforlaştıran Janus denemenin genel kabulleri ile uyumludur. Dante Ortaçağ ile Yeniçağ arasında bir köprü ve zamanın belli bir kesitinden bir diğer kesitine geçmemizi edebiyatı aracılığıyla sağlayan bir gerçeklik ikiliğidir. Dante edebiyatında hem geçmiş hem de gelecek birer yüz olarak kendi özgünlüğü içinde temsil edilir.
- 2 Gerçekliğin yüzeyselden derine doğru farklı anlama ve açıklama katmanlarına sahip olduğu ve her kast için ayrı analiz düzeyleri ve ayrı teorik araçların kullanılması gerektiğini savlayan bilim kuramı. Bu konu için bkz. Russel Keat ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev: Nilgün Çelebi, (Ankara, İmge Yayınları), 1994, s. 34-50.
- 3 Mehmet Ali Ağaogulları-Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, (Ankara, İmge Yayınları, 1997), s. 34.
- 4 Rekin Teksoy, *İlahi Komedyâ, Önsöz*, (İstanbul, Oğlak Yayınları, 1998), s. 8
- 5 Işıl Saatçioğlu, "Önsöz", *Dante Alighieri*, Çev: Işıl Saatçioğlu, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995), s. 5; Gülbende Kuray, *İtalyan Şiir Antolojisi*, (Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), s. 9.
- 6 Modern toplumun siyasal ve ekonomik sosyolojisi ile bu sosyolojinin tarihsel seyri için bkz. P. Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev: Serpil Çağlayan, (İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2001) ve Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Murat Belge, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1991).
- 7 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara, İmge Yayınları, 1983), s. 105 ve Ağaogulları-Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, 1997, s. 37.
- 8 Süheyla Öncel, *İtalyan Edebiyat Tarihi, Cilt 1*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986), s. 36-7.
- 9 S. Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, Cilt 2*, (İstanbul, Adam Yayınları, 1990), s. 464; B. Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, Çev: Muammer Sencer, (İstanbul, Say Yayınları, 1983), s. 418.

- 10 Doğan Özlem, "Tarihselci Bilim Felsefesi", *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No: 91, 1984), s. 49; F. Eugene Miller, "Leo Strauss: Siyaset Felsefesinin Yeniden Canlanması", *Çağdaş Siyaset Felsefecileri* (Der.), A. De Crespigny ve K. R. Minogue, (İstanbul, Remzi Yayınları, 1984), s. 90.
- 11 George Sabine, *Yakın Çağ Siyasi Düşünceler Tarihi*, Çev: Ozan Ozankaya, (Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991), s. 30
- 12 H. G. Koenigsberger, *Early Modern Europe, 1500-1700*, Essex: Longman Group, 1987, s. 9; Robert Nisbet, *History of the Idea of Progress*, (Londra, Heinemann, 1980), s. 102
- 13 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, (Ankara, İmge, 1994), s. 66.
- 14 P. Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, Çev: Serpil Çağlayan, (İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2001), s. 11.
- 15 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, (İstanbul, Metis Yayınları, 1986), s. 131.
- 16 P. Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, s. 61; Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 132
- 17 C. Brinton ve diğerleri, *1453'den Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık*, Çev: Mete Tunçay, (İstanbul, Cem Yayınları, 1982), s. 39-40; Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, s. 92-108
- 18 Donald Matthew, *Ortaçağ Avrupası, İletişim Atlaslı Dünya Uygarlıklar Ansiklopedisi, Cilt 6*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul, İmge Yayınları, 1988), 115; Işık-Sabetelli, *Yeni Çağın Eşiğinde Dante*, 1966, 18; I.Hikmet Ertaylan, *Dante'nin Hayatı ve Eserleri*, (Ankara, İş Bankası Yayınları, 1964), 115.
- 19 Dante'nin doğduğu yıl iç savaş doruk noktasına ulaşır. Ozanın gençliği siyasi düşünceleriyle birlikte iç savaşın en kanlı biçiminin tekrar dönebileceği korkusu altında geçer. Yorum için bkz. Jacob Ben-Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay - Levent Köker, (Ankara, İmge Yayınları, 1983), s. 169. Dante'ye göre İtalya büyük bir fırtına içinde kaptansız bir gemi gibidir. Bihterin Dinçkol, "Seküler Düşüncenin İlklerinden Dante", Prof. Dr. Nuri Çelik'e Armağan, Cilt 1, (İstanbul, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2001), s. 231. Ayrıca Dante Alighieri, *İlahi Komedyası*, Çev: Rekin Teksoy, (İstanbul, Oğlak Yayınları, 1998), s. 326 Araf 6 (76).
- 20 Machiavelli'nin dini araçsallaştırdığı noktada kuramsal bir çerçeve için bkz. Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin 'Bitmeyen Senfoni'si, Din ve Siyaset," *Türkiye Günlüğü 14*, S. 72, (2003). Dante de dini insanlar arasında kardeşliği sağlamanın biricik yolu olarak kutsar. Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, s. 487. Bu kutsamanın doğal sonucu din ve dünya alanlarının birbirine özerk olduğunu düşünür. Ama yine de papaya imparator karşısında babanın oğul karşısındaki ne paralel bir manevi üstünlük tanır. Devie, *Dante Alighieri*, s. 162.
- 21 Dante'de Roma'nın ülküselleştirilmesi için bkz. Ömer Korkmaz, "Dante Alighieri, Yaşamı ve Eserleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, S. 2, (2001), s. 80-81. Aynı temanın Machiavelli için izahı, Ağaogulları - Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, s.171-178. (Özellikle "karma anayasa" ve "cumhuriyetçilik" nosyonları açısından)
- 22 İkisindeki birey anlatıları "cüretkârlık", bireyin "yaratıcı eylemselliği" açılarından ortaktır. Ama Machiavelli bireye kötümser gerçekçi bir gözle bakar. Dante ise iyimser bir bireycidir. "artık dünyayla yetinmeyen, gelenekselin sınırlarında kalmak istemeyen, yeniyi bulmak için en uzak yerlere ulaşmayı göze alan, gezgin ruhlu, atılgan, meraklı yeni bir insanın müjdesi vardır." Dante'de ve İlahi Komedyası'da. Bkz. Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 284.
- 23 Ömer Korkmaz, *Dante Alighieri Yaşamı ve Eserleri*, 2001, s. 46-7.
- 24 Machiavelli'nin siyaseti teknikleştirmek konusundaki söylemsel çabası ondaki tartışma düzeyini siyaset felsefesi - siyasi kuramının sınırlarının altına çekmektedir. Dolayısıyla düşünür siyasi kuramın büyük yaratıcılarından biri olarak değerlendirilmeyebilir. Machiavelli'ye yönelik bu kabil bir küçültücü yorum için bkz. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (İstanbul, Beta Yayınları, 1986).
- 25 Machiavelli'yi gerçekçi kılan iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırma yeteneği olarak "ahlak"ı din

- dışı bir stille yorumlamasıdır. John Plamenatz, "A Critical Examination of Some Important Social and Political Theorists from Machiavelli", *Man and Society*, C.1, (Essex, Longman Group Ltd, 1984), s. 28. Bu özelliğiyle düşünür açıkça yerilen ve gizlice araştırılan bir kişilik olarak tarihe geçmiştir. Yorum için bkz. Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, s. 145.
- 26 Jacob Ben - Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 1983, s. 109-110; Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, 1997, s. 16-7.
- 27 Cemal Bali Akal, *Sivil Toplum ve Tanrısı*, (İstanbul, Afa Yayınları, 1990), s. 85; Alaeddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 1996, s. 302-329; Jacob Ben - Amittay, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 1983, s. 110; Mark Devie, *Dante Alighieri*, 1994, s. 161.
- 28 Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, 1997, s. 37-8.
- 29 Ömer Korkmaz, *Dante Alighieri: Yaşamı ve Eserleri*, 2001, s. 46; Devie, *a.g.e.*, 161-2; Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, 1990, s. 463-5.
- 30 Jacob Ben - Amittay, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, 1983, s. 110-1;
- 31 Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002), s. 705.
- 32 Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, 1997, s. 39.
- 33 Mark Devie, *Dante Alighieri*, 1994, s. 162.
- 34 Ömer Korkmaz, *Dante Alighieri: Yaşamı ve Eserleri*, 2001, s. 64; Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, 1990, s. 465.
- 35 B. Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, 1983, s. 225.
- 36 Dante Alighieri, *De La Monarchie*, 1973, s. 51-2, 88. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 39-40
- 37 Alighieri, 1973, s. 88-109. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 40, 42.
- 38 Bu kategori içinde Paris'li Jean, Dante Alighieri, Podavah Marsilius ve Ockhamlı William'in isimleri zikredilebilir. Daha ayrıntılı bilgi için Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, s. 27-76.
- 39 "Constantinus Bağışı", İmparator Konstantinos'un başkenti Bizans'a taşınması esnasında Roma'da kalan piskoposluğa imparatorluğun batı eyaletleri için iktidar olma yetkisini (imperium) verdiğine dair Kilisece varlığı iddia edilen belge. Dante'nin bu belge hakkındaki tutumu çelişkilidir. Ozan *Monarşi Üzerine* adlı eserinde, imparatorun egemenlik yetkilerini papaya devretmesinin bir olgu olarak mantıksızlığı üzerinde durur. Ona göre, egemenliğin devri imparator açısından kendi görevine ihanetten başka bir anlama gelmeyecektir. Dante, *De La, Monarchie*, 178-179. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 46. Ancak *İlahi Komedy*'de "Constantinus Bağışı" nı bir olgu olarak benimser ve edebiyatı içinde eleştirmeden kullanır. Dante, "*İlahi Komedy*", Cehennem XIX (115-116), s. 168.
- 40 Dante Alighieri, *De La Monarchie*, s. 114-133. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 44.
- 41 Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, s. 22.
- 42 Dante Alighieri, *İlahi Komedy*, s. 162.
- 43 Dante Alighieri, *İlahi Komedy*, s. 132 (Cehennem XIV, 109-111).
- 44 Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, s. 47.
- 45 Bihterin Dinçkol, *Seküler Düşüncenin İlklerinden Dante*, s. 232-5.
- 46 David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev: Ahmet Cevzici, (İstanbul, Paradigma Yayınları, 1998), s. 25-6; Ben - Amittay, *Siyasi Düşünce Tarihi*, s. 110-1.
- 47 Dante Alighieri, *De La Monarchie*, s. 192-4. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 47
- 48 Dante Alighieri, *De La Monarchie*, s. 190-2. Aktaran Ağaoğulları/Köker, s. 47
- 49 Ütopya için bkz. Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, (İstanbul, Say Yayınları, 1984).
- 50 Rene Descartes, *Usu Doğru Yönetmek ve Gerçeği Bilimde Aramak İçin Yöntem Üzerine*, Çev: Aziz Yardımlı, (İstanbul, İdea Yayınları, İstanbul, 1997), s. 40.
- 51 Dante Alighieri, *İlahi Komedy*, s. 131 (Cehennem XIV, 103-105).

Türbe Yeşilinden Tunus Fesine Osmanlı'da Giyim

METE TUNÇAY – SURAIYA FAROQHI

Mete Tunçay: Sizin uzun bir yazınız var, “Niye özellikle bu giyim kuşam tarihi üzerinde durmaya değer, özellikle Osmanlı’da niye bu araştırılır?” diye soruyorsunuz; ama biz daha spesifik bir noktaya getirip belki birkaç cümle söylemeliyiz. İnsanlar her zaman ve her yerde tabiatın etkilerinden; soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, kardan korunmak için, elbise ve başlıklarla örtünmüşlerdir. Genellikle ayaklarına da bir şeyler giymişlerdir. Ayrıca bütün toplumlarda, en ilkel kabilelerde bile cinsel organları örtme geleneği vardır.

Suraiya Faroqhi: Ben çocukluğumdan hatırlıyorum; Endonezya’da çok küçük çocuklar, köyde çırılçıplak dolaşırlardı.

M.T.: Türkiye’de de halen iklimin müsait olduğu yerlerde küçük çocuklar çırılçıplak dolaşabilirler, ama özellikle buluş çağından itibaren örtünme

vardır... Yani dinler de bu konudan dolayı giyim kuşam kuralları koyuyorlar, değil mi?

S.F.: Evet, bir de şu var: Giyinme bir de sosyal statüyü belirler; sosyal statü de en az bu anlattığımız kıstaslar kadar önemli bir detaydır. Osmanlılar orada da bir istisna oluşturmuyor. Ortaçağ veya Rönesans

